

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK MİMARİSİNDE ALMAN MİMARLAR

Türk Mimarlık tarihinde ilk Alman, 1784 yılı sonlarında Rus elçiliği himâyesinde İstanbul'a gelen mimar-ressam Antoine Ignace Melling'dir [Dia:2]. Melling'i, 1835-1839 yılları arasında İstanbul'un ilk imar plânını hazırlayan Helmuth von Moltke izlemiştir [Dia:3]. Alman mimarların Osmanlı topraklarındaki asıl önemli faaliyetleri ise Alman İmparatorluğu'na 19. yüzyılın son çeyreğinde sağlanan demiryolu imtiyazlarıyla ivme kazanmıştır. Bu dönemde İstanbul'da gerçekleştirilen, August Jasmund'un Sirkeci ve Otto Ritter - Helmuth Cuno ikilisine ait Haydarpaşa gar binaları Alman mimarisinin Türkiye'de önde gelen yapılarıdır [Dia:4-6]. Jasmund aynı zamanda 1890'dan itibaren hem Hendese-i Mülkiye'de (b. İTÜ) ve hem de Sanayi-i Nefise Mektebi'nde (b. MSGSÜ) mimarlık dersleri vermiş ve öğrencisi Mimar Kemalettin Bey'in yüksek kabiliyetini fark ederek, onun Almanya Berlin-Charlottenburg Technische Hochschule'ye gitmesine ve burada Alman neo-klasik üslûbunu daha iyi tanmasına vesile olmuştur [Dia:7].

Osmanlı ve Alman imparatorluklarının Birinci Dünya Savaşı'nda yürüttükleri stratejik işbirliği çerçevesinde kültür ve sanat alanlarında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1917'de Sultanahmet'te temeli atılıp bitirilemeyen Türk-Alman Dostluk Yurdu binası için açılan proje yarışması ve temel atma törenini takip eden hafta içerisinde düzenlenen konferans serisi, Alman mimarların Türkiye'yi daha yakından tanıyıp, değerlendirmelerine olanak sağlamıştır [Dia:8]. Söz konusu proje yarışması ve konferanslara iştirak eden Alman mimarlardan Martin Elsaesser, Hans Poelzig, Bruno Taut, Paul Bonatz ve Herman Jansen'in daha sonra çeşitli nedenlerle yeniden Türkiye'ye gelerek Cumhuriyet döneminin 1930-1950 kuşağında faaliyet gösterdikleri ve başkent Ankara'nın yapılanmasında etkin rol oynadıkları bilinmektedir.

Bu çalışmada; Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarisinde Birinci Milli Mimarlık Akımı sonrasında etkinlik gösteren Alman mimarlar ve uygulamaları ile şehir plâncıları tanıtılacaktır. Bu süreçte Türkiye'de 1930-1940 yılları arasında "uluslararası rasyonel-işlevsel" modern mimarlık düşüncesi hakim iken, 1940-1950 kuşağında yerli mimarların öncülüğünde bir tepki hareketi şeklinde beliren ikinci milli mimarlık dönemi yaşanmıştır.

Hans Poelzig (1869-1936) : [Dia:9] Sanâyi-i Nefise Mektebi Âlisi, 1928'de Güzel Sanatlar Akademisi'ne dönüştürülmüş ve yerli mimarların yetiştirildiği bu eğitim kurumunda, Osmanlı döneminde olduğu gibi erken Cumhuriyet döneminde de yabancı eğitimcilerle ihtiyaç duyulmuştur. 1935'te Ernst Egli'den boşalan öğretim üyeliği kadrosuna Mustafa Kemal Atatürk'ün davetiyle Alman mimar, eğitimci ve sanatçı Hans Poelzig atanmış ancak kendisi görevine başlayamadan 1936'da Berlin'de vefât etmiştir.

Martin Elsaesser (1884-1957): [Dia:10] 1934-1938 yılları arasında Türkiye’de bulunan Martin Elsaesser Güzel Sanatlar Akademisi’nde ders vermenin yanında Ankara Ulus meydanında yer alan Sümerbank Genel Müdürlük binasının müellifidir [Dia:11]. Uluslararası mimarlık anlayışının hakim olduğu bu yapıda dekoratif unsurlardan arındırılmış, yalın-işlevsel bir üslûp kendisini hissettirir.

Bruno Taut (1880-1938): [Dia:12] Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Almanya’nın değişen siyasi ortamından uzaklaşarak önce İsviçre’ye ve daha sonra da Japon Mimarlar Birliğinden aldığı çağrıyla Japonya’ya giden Bruno Taut, 1936 yılında Türkiye’ye gelmiş ve ömrünün son iki yılını burada geçirmiştir. Mimarlığı toplumsal gereksinimleri karşılamaya yönelik rasyonel bir sanat olarak gören Taut, uygulamalarında modern mimarlık ilkelerine sıkı sıkıya bağlı kalırken, yerel mimari kaynaklardan da yararlanması gerekliliğini savunmuştur. Alman mimar Türkiye’de, Güzel Sanatlar Akademisi’ndeki öğretim üyeliğinin yanı sıra Maarif Vekâleti Mimarlık Bürosu şefi olarak eğitim yapılarına imza atmıştır. Kuramsal konularla da ilgilenen Bruno Taut’un 1938’de Türkçe’ye çevrilerek yayınlanan ve kendi mimarlık anlayışını ortaya koyduğu “Mimarlık Bilgisi” adlı kitap, bu dönemde mimarlık teorileri için duyulan yayın ihtiyacını uzun süre karşılamıştır. Çok yönlü bir sanatçı kişiliğe sahip olan Mimarın aynı zamanda resim yaptığı ve hâтта çeşitli mobilya ve sahne dekorları hazırladığı da bilinmektedir.

Mimari tasarımları Bruno Taut’a ait Türkiye’deki yapılar; Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (1936-38) [Dia:13], tasarımını Asım Kömürcüoğlu ile birlikte yaptığı Ankara Atatürk Lisesi (1937-38) [Dia:14], İzmir Cumhuriyet Kız Enstitüsü (1938) [Dia:15], Trabzon Lisesi (1938) [Dia:16], Franz Hillinger’le birlikte Ankara Cebeci İlköğretim Okulu (1938) [Dia:17-18], İstanbul Ortaköy’de Bruno Taut Evi (1937-38) [Dia:19] ve Atatürk’ün Katafalkı’dır (1938) [Dia:20]. Türkiye’ye ve özellikle de Atatürk’e bağlılığı ile tanınan Alman mimar, vasiyetine uygun olarak Türkiye’de İstanbul - Edirnekapı Mezarlığı’na defnedilmiştir [Dia:21].

Paul Bonatz (1877-1956): [Dia:22] Anıtkabir mimari proje yarışmasında (1942) jüri üyesi olarak bulunan Paul Bonatz, 1943’de Alman Mimari Sergisi’ni sunmak üzere tekrar ülkemize gelmiş ve aynı yıl Milli Eğitim Bakanlığı Teknik ve Mesleki Öğretim Müsteşarlığı yapı bürosuna danışman olarak atanmıştır. Türkiye’de bu dönemde etkin olan İkinci Ulusal Mimarlık akımına bağlı eserler veren Alman mimar Çanakkale Anıtı, İstanbul Radyoevi ve İstanbul Adalet Sarayı proje yarışmalarının jüri heyetlerinde görev almış ve 1948’de Lozan’da toplanan Uluslararası Mimarlar Birliği (UIA) genel kuruluna Türk heyetiyle birlikte katılmıştır [Dia:23].

Bonatz’ın 1946-1954 yıllarını kapsayan İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi’ndeki öğretim üyeliği, Türkiye’de bu dönemde hakim olan milli mimarlık anlayışının yönelimi ve yerli mimarların yetiştirilmesi bakımından önem taşımaktadır. Anıtsal mimarlıkta çağdaşlık ilkesini reddetmeyen ancak milli

kaynakların da günün mimarlığına uyarlanması ilkesini savunan Paul Bonatz'ın bu yaklaşımını Ankara Saraçoğlu Memur Evlerinde (1946) tam anlamıyla takip etmek mümkündür [Dia:24]. Alman mimar burada geleneksel Türk Evi cephe özelliklerini çağdaş konut tasarımına uygun olarak yeniden yorumlamıştır. Diğer çalışmaları arasında; Ankara Kız Teknik Öğretmen Okulu [Dia:25], Erkek Teknik Öğretmen Okulu (1948) ve Şevki Balmumcuya ait Ankara Eski Sergi Evi'nin Devlet Opera Binası'na dönüştürülmesi (1948) sayılabilir [Dia:26]. Mimar ayrıca, Emin Onat'la birlikte uzun yıllar öğretim üyeliğini yürüttüğü İTÜ Mimarlık Fakültesi Taşkışla Binası'nın 1943-44 yıllarındaki onarım çalışmalarına katılmıştır [Dia:27].

Herman Jansen (1869-1945): [Dia:28] Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti başkenti Ankara'nın plânlanması, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Atatürk'ün de bizzat üzerinde durduğu önemli imar işlerinin başındaydı. 1925'de Heussler ve 1927'de de Kare Lorch'a yaptırılan plânların uygulanamaması sonucunda, 1928'de uluslararası çapta açılan Ankara'nın ilk nazım imar plânı yarışmasını Alman şehircilik uzmanı Herman Jansen kazanmıştır. 1932'de onaylanıp 1934'de uygulamaya alınan Jansen Plânı'nı, taşıt trafiğine uygun geniş cadde ve ara yolları öngören, geleceğe dönük anlaşılır bir plân olmasından ötürü Atatürk de beğenmiştir. Buna karşın Jansen plânı Ankara kent tarihinde tam olarak uygulanamamış "iyi niyetli" bir plân olarak kalmıştır.

1928-1939 yılları arasında Türkiye'de bulunarak Ankara İmar Müdürlüğü danışmanlığını yürüten Herman Jansen bu sürede yine Mersin, Adana, Ceyhan, Gaziantep ve İzmit imar plânlarını hazırlamıştır.

Herman Jansen dışında Herman Elgötz, Martin Wagner ve Ernst Reuter gibi diğer Alman şehir plâncılarının da erken Cumhuriyet döneminde Türkiye'de bulunarak eğitim ve uygulama alanlarında faaliyet gösterdikleri bilinmektedir.

Sonuç olarak; Türkiye'de geç Osmanlı döneminde başlayan Alman mimari etkinliğinin erken Cumhuriyet döneminde de artarak devam ettiği görülmektedir. Özellikle 1930-1940 kuşağında yetişen yerli mimarların eğitiminde ve genç Cumhuriyet'in çağdaş kurumları için ihtiyaç duyulan birçok modern yapının tasarımında Alman mimarlar görevlendirilmiştir. İkinci Milli Mimarlık akımını hazırlayan nedenlerin başında her ne kadar yerli mimarların yabancı mimarlara karşı duydukları tepki yer alsa da, Almanya'da üçüncü reich döneminin meşhur isimlerinden Albert Speer'a ait "Yeni Alman Mimarisi" başlıklı kitabın 1942'de Türkçe'ye çevrilerek yayınlanması [Dia:29] ve Paul Bonatz'ın küratörlüğünü yaptığı Alman Mimarlık Sergisi'nin 1943'de Ankara ve İstanbul'da açılışı, Türkiye'de 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar süren ikinci bir milli mimarlık yaratma düşüncesi için zemin oluşturmuştur. Yine Paul Bonatz'ın dönemin simge yapısı Anıtkabir başta olmak üzere diğer önemli uygulamalar için düzenlenen proje yarışmalarında yürüttüğü jüri üyelikleri, Alman mimarlara karşı duyulan güven ve onlara verilen önem açısından kayda değerdir.